

A „*Praedigesta*” értelmezése a korai német
szakirodalom tükrében

Készítette: Győri Krisztián Dániel

Lezárva: 2025. 01.15.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>1. Bevezetés</i>	3
1. 1. A <i>Digesta</i> előzménye és a kodifikációs folyamat	6
1. 2. Kutatásmódszertan.....	9
<i>2. A korai német szakirodalom elvi tartalma</i>	11
2. 1. Albert Armin Ehrenzweig megállapításai	11
2. 2. Hans Peters kutatásai	13
<i>3. Kísérlet egy új hipotézisre</i>	17
3. 1. A ránk maradt források újraértelmezhetősége	17
3. 2. „ <i>Una</i> ” <i>Praedigesta nulla Praedigesta</i>	23
<i>4. Összegzés</i>	27
<i>Felhasznált Irodalom</i>	29

1. Bevezetés¹

ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat

„azokból azt gyűjtésük ki, amely önmagában mindegyik helyett elegendő”

(*const. Deo auctore* 4.§)

Iustinianus 533-ban hatályba léptetett törvénytöve, a *Digesta seu Pandectae*,² amely a római jogtudomány anyagát foglalta egybe, a mai napig sok kérdést hagy maga után, elsősorban azért, mert a romanisztikai szakirodalom válaszokat keres arra, hogy a VI. század zűrzavaros időszakában a *Digestát* összeállító bizottság miként tudott egy ilyen volumenű munkát mindössze három év leforgása alatt elkészíteni.³

A dolgozatomban egy új hipotézist kísérek meg felvetni a *Digesta* keletkezésével kapcsolatosan. A *Digesta* keletkezésével először Bluhme foglalkozott nagyhatású elméletében,⁴ amely 1820-ban jelent meg, és az egyes *Praedigesta* nézetek origójává vált az elmúlt kétszáz év során, mivel számos neves jogász és jogtudós is kifejtette azóta erre alapozott gondolatait e kérdéskör kapcsán.⁵ A *Praedigesta* elméleteknek három generációját tudjuk elkülöníteni, ami megegyezik a hegeli hármassággal is (tézis, antitézis, szintézis). Az első generációnak tekinthető alapvetően a korai német szakirodalmi nézetek és az olasz romanisták

¹ Ezúton kijelentem, hogy jelen dolgozatomban semmilyen formában, semelyik részhez sem alkalmaztam mesterséges intelligenciát. Ez egész dolgozatomra érvényes, így itt a legelején jelzem, a későbbiekben már külön nem kerül feltüntetésre.

² Iustinianus császár 527-ben azzal az elhatározással lépett trónra, hogy vissza akarta állítani az augustusi aranykort, amit részben sikerült is neki megvalósítani, de a történelemből tudjuk, hogy halála után az utódainak nem sikerült fenntartani azokat a területi nyereségeket, amiket véres harcok árán szerzett meg. Iustinianus céljának elérésében nagyon fontos szerepet kapott egy egységes jog kidolgozása. Ezt a szerepet akarták betölteni a iustinianusi kodifikáció során elkészült törvénytövek. Négy törvénytö készült el: *Codex Iustinianus*, *Digesta Seu Pandectae*, *Institutiones Seu Elementa*, *Codex Iustinianus Repetitae Praelectionis*. A legnagyobb hatást a *Digesta* váltotta ki, amelyet ma is az első kodifikációs munkának tekintenek. Ehhez Ld. bővebben: Földi — Hamza 2022, 92-93; Siklósi 2021, 59-68; és Nemes 2017, 276.; Babusiaux et al. 2023, 71-72, továbbá Boóc 2001/2002, 223-237.

³ A *Digesta* sokszor kap kritikát amiatt, hogy nem feltétlenül kodifikációról van szó, hanem inkább csak kompilációról, jóllehet a iustinianusi törvénytövek példaként álltak a későbbi korok előtt.³ Ugyanakkor érdemes megvizsgálni, hogy Iustinianus „megparancsolja”, hogy dolgozzák át az összegyűjtött könyveket. Ennek a kijeletésnek az a jelentősége, hogy Iustinianus és a kompilátorok célja nem az volt, hogy csak egyszerűen gyűjtsék össze az egyes jogtudományi írásokat, hanem azok átdolgozása és a korhoz igazítása volt a cél. Ebből véleményem szerint és Siklósi, valamint a Földi Hamza tankönyvek szerint is inkább kodifikációs célt hordozza magában ez az utasítás.³ Ld. Földi — Hamza 2022, 92-99.; Siklósi 2021, 60-61.

⁴ Bluhme munkásságával kapcsolatban a lehető legteljesebb módon igyekeztem felhasználni a szakirodalomban vele foglalkozó szerzők, így különösen D. Pugsley és Fr. Schulz munkáit is, ezek részletes bemutatása viszont meghaladja a jelen dolgozat mind tartalmi, mind terjedelmi kereteit.

⁵ Hazánkban utoljára Boóc Ádám vizsgálta az egyes, a *Digesta* keletkezésével kapcsolatos elméleteket. Ld. Boóc 2001, 223-237. Bluhme elméletének alapja, hogy négy ún. tömbbe (*Massen*) tagolja a *fragmentumokat*: *Sabinianus*, *Papinianus*, *Edictum*, valamint az *Appendix*. Bluhme nézetének lényege, hogy a bizottság az egyes címeket három csoportra osztotta fel, majd a műveket ennek alapján válogatták össze. Ezeken a kivonatokon belül pedig észrevehető, hogy azokat is rendszereztek úgy, hogy a szerzőktől vett *fragmentumokat* egymás után sorba rendezték. Ld. Bluhme 1820, passim; továbbá Babusiaux et al. 2023, 106-107.; Siklósi 2021, 66.

Praedigesta koncepciói (tézis). Ehhez képest a második generáció a Diósdai által képviselt matematikai számításra alapuló kontra elméletek csoportja, ami alapvetően a *Praedigesta* ellen foglal állást (antitézis). Végezetül a harmadik generációt Honoré testesíti meg, aki egy olyan megoldást dolgozott ki, ami az előző két nézet eredményeire támaszkodva jelent egy önálló, már új nézetet (szintézis).⁶

Bluhme nagyhatású munkáját Hofmann vette először vizsgálat alá és több ponton is kritikát fogalmazott meg, mivel véleménye szerint a munka elkészítése 530-tól 533-ig lehetetlen feladat lett volna, így szükség volt korábbi összeállításokra. Szerinte a kivonatolás során a bizottságoknak olyan munkamódszert kellett választaniuk, ami gyors, ugyanakkor biztosítja a fontos munkafolyamatok elvégzését.⁷ Leszögezi, hogy a jogtudomány rendszerezése mellett Iustinianusnak célja volt a jogi oktatás megreformálása is.⁸ Iustinianus maga is siettetette a munkát (így *const. Tanta* 24. §), tehát a 3 éves határidő ekként nyer értelmet.⁹ Hofmann elméletének másik fő vonalát a korábbi jogtudományi összeállítások vizsgálata képezi, ebben is kritizálva Bluhmét, mivel szerinte Bluhme nem ismerte fel, hogy maradt fent bizonyíték arra, hogy voltak olyan kompilált anyagok, amelyek a bizánci időkig elérhetőek voltak.¹⁰

A fejlődés következő szakaszát Volterra elmélete jelenti és abból az ellentmondásból indult ki, hogy az idő rövidsége, az anyag mennyisége, valamint a korszak eseményei nem kedveztek a *Digesta* megalkotásának. Elméletében hangsúlyt kap a jogi iskolák szerepe, az anyag mennyiségének kérdése, a *const. Tanta*¹¹ utalásai, valamint a Nika lázadás hatása a

⁶ Erre azért van alapvetően szükség, mert véleményem szerint Honoré nem vizsgálta meg annak lehetőségét, hogy az egyes *Digesta* feldolgozások vagy egyes olyan munkák, amik feltételezik egy ilyen munka létezését. Szerintem ezért lenne érdemes visszatérni Ehrenzweig nézetéhez, hiszen az elméletében ezek a kérdések a központi vizsgálat tárgyát képezik.

⁷ Hofmann 1900, 46. ld. továbbá Th. Mommsen: *Hofmann versus Bluhme*, in: ZSSR 22 (1901) 1-11.

⁸ Hofmann 1900, 52; *const. Tanta* §1. Hofmann nyomtatékosítja, hogy nem antológiáról, hanem egy olyan műről van szó, ami egyszerre törvénykönyv és tankönyv is (Hofmann 1900, 77). Tribonianus személyét, az egész gondolatmenet szempontjából külön kezeli. Elismeri, hogy főbb kérdésekben döntött, valamint utasításokat adott, figyelte a folyamatot, de számításba veszi, hogy a pozíciójából eredő feladatokat is el kellett látnia. Felhívja a figyelmet továbbá a Nika lázadásra is, ahol a császárral együtt az ő lelete is hajszálon függött, valamint a munka is kétségessé vált. Hofmann szintén vizsgálat alá veszi a bizottság létszámát, mint ahogyan azt később teszi Diósdai és Honoré is. Hofmann volt az első, aki először számolt 16 fős bizottsággal (amelyben 4 egyetemi professzor / jogtanár, 11 ügyvéd és 2 miniszter működött). Így érthetőbb lenne a négy tömbhöz kialakított négy albizottság is, hiszen minden bizottságba jutna három gyakorlati és egy elméleti jogász. Ld. részletesen Hofmann 1900, 100. A gyakorlati jogászok munkájára a kialakult gyakorlat értelmezése miatt volt szükség (ld. Hofmann 1900, 79). A későbbiekben még fontos szerepet kap, hogy kik vettek részt a *Digesta* összeállításában.

⁹ Honoré szintén épít erre a §-ra és számításai is belekalkulálja. Ld. Honoré 1973, 880.

¹⁰ Ld. Hofmann 1900, 91. Ilyen például Cyrillus bejrúti professzor munkássága, aki Ulpianus *Edictum*-kommentárját és Papinianus szakvéleményeinek gyűjteményét (*Responsorum libri XIX*) tanulmányozta (ld. Hofmann 1900, 95). A Cyrillus-eset Hofmann számára meggyőző érvelést jelentett, hiszen erre alapozta azon feltételezését, hogy használhattak a kompilátorok segítő anyagokat, korábbi kivonatokat. Ehhez ld. Hofmann 1900, 95-96. és 98.

¹¹ Volterra 1967, 77.

munkafolyamatokra.¹² Főbb megállapításai között említhetjük, hogy jóllehet Tribonianusnak vitathatatlan¹³ eredményei vannak a *Digesta* megalkotásában, de véleménye szerint a Berytosban és a Constantinopolisban működő két jogi iskola játszotta a fő szerepet,¹⁴ amit az is jól mutat, hogy Tribonianus a korszak két neves jogászát Theophilust és Dorotheust kérte fel,¹⁵ hogy a császár elképzelését megvalósítsák. A jogtudósok elméleti tudására nemcsak azért volt szükség, hogy a szövegeket frissítsék, hanem a jogi oktatás megreformálásában is részt vettek,¹⁶ így egységesítve a jogot és annak oktatását.

Volterra történeti alapú megközelítésével szemben Guarino egy sajátos megoldást választott. Guarino elméletében felállított hat posztulátumot, ami alapján vizsgálándónak tartja a *Praedigesta* létezésének kérdését.¹⁷ Bluhme nézetét teljesen elveti, kivéve a három tömböt, hiszen Guarino ezeket a tömböket három *Praedigesta*-nak gondolja.¹⁸ Szerinte Bluhme rendszere nem tartható, mert a három fő bizottság munkáját albizottságoknak kellett volna segíteni, ami hibákhoz vezetett volna.¹⁹ Azért, hogy a hibákat elkerüljék, gyakran ülésezniük kellett volna, ami olyan mértékben lassította volna a munkafolyamatot, hogy nem tudtak volna határidőre elkészülni. Guarino elméletének legnagyobb gyengesége az, hogy az általa felállított posztulátumok támasztják csak alá elmélete helyességét. Joggal vetődik fel a kérdés az olvasóban, hogy vajon minden egyes tényt értékelés alá vont-e.

Az elméletek fejlődésének végső állomását két matematikai számításon alapuló elmélet jelenti. Diódsi²⁰ elméletében megvizsgálta a teljes anyag nagyságát, amelyet napokra lebontva határozott meg. Diódsi meghatározta, hogy egy antik sor 45 karaktert tesz ki. Az adatokból meghatározhatjuk, hogy egy *liber* 67.500 karakterből áll, így az egész anyag összesen 54.000 nyomtatott oldal.²¹ A kompilátoroknak, vagyis a 16 összeállítást végző személynek havonta 131-132 oldalt kellett elolvasnia, ami napokra lebontva kb. 3-4 oldal. Diódsi elmélete igen

¹² Volterra 1967, 82.

¹³ Volterra 1967, 81.

¹⁴ Volterra 1967, 86.

¹⁵ Volterra 1967, 96.

¹⁶ Volterra 1967, 97. Volterra szerint az *omnem* melléknév használata is a tanítási szabadság azon korlátjára utalhatott, amelyet az egységes joggyakorlat érdekében állítottak fel, tekintettel különösen arra, hogy Iustinianus a bevezető rendeletben megtiltotta, hogy a *Digestát* bármiféle jegyzettel lássák el, amely rendelkezés a *const.* Tanta-ban a *Digesta* tekintélyét erősítette. Ld. Volterra 1967, 97-99.

¹⁷ Guarino 1968, 419-420.

¹⁸ Guarino 1968, 421-424.

¹⁹ Guarino 1968, 421-430. Guarino nézete is kitér II. Theodosius munkásságára, de érdemben nem foglalkozik a kérdéssel. Ld. Guarino 1968, 448.

²⁰ Elméletét Volterra nagyhatású elgondolásával állította szembe.

²¹ Ld. Wieacker 1988, 294.; Diódsi 1971, 188-189. Az anyag nagysága a iustinianusi bevezető rendeletekből ismert (2000 *libri*, ami 3 millió sort jelent (ld. Diódsi 1971, 190; Kaser 1967, 249). Diódsi a *Codex Veronensis* alapján számolt, amely Gaius intézményeit tartalmazza. Diódsi egy átlagos antik törvénykönyvet tartalmazó kódexnek a mértékegységével, valamint beosztásával számolt, így kapta meg az 54.000 oldalt.

meggyőző és a maga nemében átgondolt is. Ugyanakkor, még ehhez képest is szükséges volt egy továbbgondolt hipotézisre.

Ezt pedig a jelenleg is uralkodó nézetnek számító elmélet kidolgozója, Tony Honoré alkotta meg. Honoré is érezte, hogy a Diódsi-féle számítások sok alapvető tényezőt figyelmen kívül hagytak, így a számításokat pontosította és Volterra gondolait is feldolgozva mondhatni szintézist hozott létre. Elméletében tovább precizította a számítást, így a Nika lázadással is számolt,²² így a vasárnapi és ünnepnapokra eső munkaszüneteket is belekalkulálta²³ és ekként állapította meg, hogy még így is időben végeztek a kivonatolással.²⁴

A fentiekből is jól látható, hogy egy már alaposan kutató, ugyanakkor csak hipotézisként fennmaradó és egyben a romanisztikai szakirodalom legvitatottabb kérdésével állunk szemben, amelyre napjainkban sem találunk, olyan választ, amely a vitát megfelelően lezárná a források hiányában.

1. 1. A *Digesta* előzménye és a kodifikációs folyamat

Maga a *Praedigesta* probléma már azonban egy jó évszázaddal korábbról ered, mégpedig II. Theodosius császártól, aki maga is kodifikátor császárnak nevezhető, ugyanis ő kezdeményezte a *Codex Theodosianus*²⁵ összeállítását, így Iustinianushoz hasonlóan II. Theodosius császár is részt vett a római joganyag rendszerezésében.²⁶ A posztklasszikus jogtudomány időszakában kezdődött meg a császári rendeletanyag²⁷ összegyűjtése, de kezdetben csak magángyűjtemények (*Codex Gregorianus* és *Codex Hermogenianus*) formájában, míg hivatalos gyűjtemények később készültek.²⁸

²² Mivel a lázadás egy teljes hétig tartott, innen tudjuk azt is, hogy a Papinianus tömb és az Edictum tömb dolgozói egy hét eltéréssel fejezték be a kivonatolást. Azt láthatjuk, hogy a Papinianus tömb dolgozói 532. június végén végeztek a munkálatokkal, míg a Sabinianus tömbből áthelyezések kerültek az Edictum tömbbe, akik 573 könyvet olvastak, így ők 532. július 9.-én végeztek a kivonatolással. Honoré egy tanulmányában foglalkozott, azzal, hogy az egyes *Digesta* szövegek, milyen kapcsolati láncot alkotnak egymással és e vizsgálat végén, arra a megállapításra jut, hogy nem volt szükség *Praedigestára*. Honoré, (1963) 378.

²³ Diódsi számításait is pontosítja annyiban, hogy egy könyv 10.000 szót tett, ami kb. 30 oldal, tehát 2 fő számára egy napra megoldható feladat, még úgy is, hogy nem dolgoztak napi 25 órát. Ld. Honoré 1978, 171-174.

²⁴ Továbbá Honoré elméletének fontos része, hogy az ún. BK- Ordót (a fragmentumok sorrendtől való eltérése) is pontosítja, amiből arra a megállapításra jut, hogy a Bluhme által meghatározott rendszer szabályosan követi egymást. Ld. Honoré 1978, 171-174.

²⁵ Ld. Siklósi 2021, 57-58; Babusiaux et al. 2023, 89-91.; 99-100.

²⁶ Schulz is azon a véleményen van, hogy a korábbi összeállítások példaként szolgálhattak a *Digesta* elkészítésében. Schulz (1936), 56.

²⁷ A császári rendeletekhez és azok fajtáihoz ld. részletesen pl. Földi — Hamza 2022, 92-93; Siklósi 2021, 133-134; Hegyi — Németh 2011, 564.; Babusiaux et al. 2023, 56-57.

²⁸ Ld. Siklósi 2021, 129. és 135.; Babusiaux et al. 2023, 89-91.; 99-100.

A romanisztikai szakirodalomban kialakult az a nézet, miszerint II. Theodosius eredeti ötlete az volt, hogy a császári rendeletanyag mellett a legkiválóbb jogtudósok írásait is gyűjtsék össze, és az összes anyag kerüljön egy kódexbe.²⁹ II. Theodosius erre vonatkozó elképzelését ugyan nem sikerült megvalósítani, ugyanis csak a császári rendeletanyagot gyűjtötték össze és adták ki, de a tervet soha nem adták fel.³⁰ Tehát már az 5. században is kialakult az igény egy „*digesta*” létrehozására, még ha a hivatalos törvénytű nem is született meg ekkor.

A posztklasszikus korszakban eleve megfigyelhető egy rendszerezési szisztéma (különösen a bürokrácia működésének megkönnyítésére, valamint a jogi képzés megjelenésére tekintettel), és ez alól a jogtudósok munkái sem képezhettek tartósan kivételt.³¹ A posztklasszikus időszakra ugyanakkor jellemző az is, hogy a klasszikus források nem nyertek alkalmazást (különösen a Birodalom nyugati felében) így sokszor a császári rendeletek és a jogi iratok is leegyszerűsítő átdolgozáson estek át,³² így képezve az ún. vulgárjog anyagát.³³ Ezen változtatott a II. Theodosius császár által megkezdett, majd Iustinianus által befejezett kodifikációs folyamat. Ezen a folyamaton belül magát a iustinianusi kodifikációt négy szakaszra tudjuk osztani: (1) 528-ban a császári rendeletek összegyűjtésével kezdődött,³⁴ amelynek eredményeként elkészült művet nevezzük *Codex Iustinianusnak* (529),³⁵ (2) a *Digesta seu Pandectae*, amelyet 39 jogtudós körülbelül kétezer könyvből állítottak össze,³⁶ és a római jogtudomány anyagát tartalmazza (533); (3) az *Institutiones seu Elementa*, amely a

²⁹ Harries 2013, 86.

³⁰ Harries 2013, 86.

³¹ Pólay 1988, 166; Siklósi 2021, 57; Babusiaux et al. 2023, ; Kaser 1975, 13.

³² A posztklasszikus korban a jogtudományi munkákat kivonatoló művekhez ld. Földi — Hamza 2022, 91; Siklósi 2021, 57; Babusiaux et al. 2023, 12-15; Kaser 1975, 13.

³³ Siklósi 2021, 57; Babusiaux et al. 2023, 18; Kaser 1975, 15. Ahogy Pólay is megjegyzi, a posztklasszikus jogtudomány időszakát a jogtudomány „hanyatló korszakának szokták tekinteni. Szerinte ez azonban nem helytálló megjegyzés, mert például a klasszikus kori jogászai tevékenységi formák a posztklasszikus korban is léteztek, csak a megjelenési formájuk változott meg. Ld. ehhez Pólay 1988, 166.

³⁴ Ld. részletesen pl. Stein 2005, 49.; Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2022, 61-62; Babusiaux et al. 2023, 103-106.; Kaser 1967, 243; Von Liszt — Kaskel 1949, 46; Wieacker 1988, 291-292.

³⁵ Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2021, 61-62; Babusiaux et al. 2023, 103-106.; Kaser 1967, 243; Wieacker 1988, 291.

³⁶ Az összegyűjtött anyag legnagyobb része három egy időben élt kései klasszikusokhoz tartozó jogtudós munkán alapul: egyharmada Ulpianustól, 1/6-a Paulustól, 1/18-a Papinianustól származott. Iustinianus felhívta a kompilátorok figyelmét arra, hogy az összeállítás során „kerüljék az ellentmondásokat, ismétléseket, és felhatalmazást adott nekik arra, hogy ahol lehet, módosítsanak az eredeti szövegen és az idejét múlt szabályokat hagyják el. Ezt a szövegmódosító munkát nevezzük *interpolationnak*.” A nagy odafigyelés ellenére is bekövetkezett Iustinianus legnagyobb félelme: azaz akadnak töredékek, amelyek kétszer is szerepelnek, mások pedig nem a megfelelő helyen lettek feltüntetve. Bizonyos változtatásokról úgy tartják, hogy azok nem a kompilátoroktól származnak, hiszen ekkora munkát ilyen rövid idő alatt nem lehetett volna véghez vinni. Így az 1910-es, illetve húszas években kialakult az a nézet, hogy a posztklasszikus korban keletkezett módosítások nem törvényhozói szándékkal keletkeztek, hanem didaktikai és tudományos céllal: ezek az ún. *Emblemata Triboniani* néven elhíresült változtatások. Mivel a jogi iskolákban oktatási céllal gyakran glosszámát fűzték az egyes feljegyzésekhez, és a gazdasági élet viszonyaihoz igazították az egyes szabályokat, az interpolációk egy része már a kodifikáció előtt is elkészülhetett. Ld. Földi — Hamza 2022, 95-96; Siklósi 2021, 66; Babusiaux et al. 2023, 103-109.; Kaser 1967, 249.

gaiusi intéitúciók mintájára komponált tankönyvet jelentett (533),³⁷ és végül (4) a *Codex Iustinianus repetitae praelectionis*, a császári rendeletek ismételt olvasatban elfogadott és kiadott újabb törvényműve (534).³⁸ A kodifikációhoz ún. bevezető rendeletek is kapcsolódnak, amelyek számos információval szolgálnak a munka elvégzésével, a törvénykönyvek anyagával és szerkezetével kapcsolatban.³⁹

A iustinianusi kodifikáció középpontjában több szempontból is a *Digesta* állt a bevezető rendeletek tanúsága szerint, mivel Iustinianus császár ezzel alkotott igazán újat.⁴⁰ Ugyanakkor a szakirodalomban Dieter Nörr hívja fel a figyelmet arra, hogy a Iustinianusi kodifikáció túlmutatott egy jogi iskolának, amelyek nem képezték a tudományos élet középpontját, szánt anyagon, mivel a jogi oktatás fő bázisát az írott törvénykönyvek képezték.⁴¹ Nörr szerint fontos hangsúlyozni, hogy a késő antikvitásban nincs elválasztva az elmélet és a praxis, és ez a *Digesta*ban is megmutatkozik.⁴² Ugyanakkor Nörr kemény véleménye szerint a *Digesta* egy sikertelen kísérlet volt arra, hogy a jogtudósi vélemények közelebb kerüljenek a praxis igényeihez, így nem töltötte be az elsődleges funkcióját. Úgy véli, hogy ennek az igénynek sokkal inkább a császári rendeleteket összefoglaló *Codex Iustinianus* tett eleget. Tehát Nörr a *Digestát* nem egy praktikus kodifikált törvénykönyvnek, hanem a propaganda eszközének tartja.⁴³ Nörr hangsúlyozza, hogy annak a kodifikációs mozgalomnak, amely a jogszabályok praxisbeli hozzáférését is javította, a középpontjában a császári rendeletek álltak, míg a jogtudósi vélemények másodlagos szempontot képviseltek (részben a nyelvi okok miatt is). Ebben a megközelítésben érthető is kijelentése, miszerint a *Digestának* inkább politikai szerepet tulajdonít, mint gyakorlati célt támogató törvénykönyv funkciót.⁴⁴ Ugyanakkor elvitathatatlan érdem, hogy a római jogtudomány első valódi összegyűjtése, amelyből a klasszikus kori

³⁷ Ez a munka Tribonianus felügyelete alatt készült el, és a joghallgatók oktatásának megkönnyítését célozta. Ld. Evans 2007, 24.; Babusiaux et al. 2023, 108-109.

³⁸ Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2021, 61; Babusiaux et al. 2023, 108-109.; Kaser 1967, 242; Von Liszt — Kaskel 1949, 49; Wieacker 1988, 319.

³⁹ Von Liszt — Kaskel 1949, 10. és 47.; Wieacker 1988, 294.

⁴⁰ A kiemelkedő szerep a szerkezet elrendezésében is megmutatkozik. A *Digesta*, de az egész kodifikáció jellemző jelszava a tökéletes megkomponáltság, amelynek egyik érdekes jegye az a tény, hogy a számmisztikára is figyelt a mű komponálója, mint arra a szakirodalomban Rolf Knütel felhívta a figyelmet (ld. Knütel 1996, 423). Eszerint a *Digesta* felépítése és komponálása a keresztény számmisztika mentén egy templomot ábrázol, amit az „igazságosság legszentebb templomának” nevez a *Digestát* hatályba léptető const. *Tanta*. Részletesen. ld. Knütel 1996, 423.; továbbá Nemes 2017, 187. és 191; Hofmann 1900, 193.

⁴¹ Nörr 1963, 134-135.; Babusiaux et al. 2023, 110-112.

⁴² E körben összeveti a *Codex Theodosianus*-t és a *Digestát*, jelezve, hogy a *Codex Theodosianus* esetében a közjogi rendeleteket jelentő praxis dominál, ami a *Digestánál* már nem mondható el. Ld. Nörr 1963, 135.

⁴³ Mivel a praxisban a görög nyelv volt az uralkodó, a *Digesta* latin nyelveze miatt sem vált a gyakorlat részévé Nörr szerint. Ezzel szemben a *Codex Iustinianus* volt az, ami praktikus volt és a gyakorlatot kiszolgálta. Nörr 1963, 134-136.

⁴⁴ Nörr, 1963, 140.

munkák legnagyobb részének későbbi megsemmisülése miatt mi is megismerhetjük a római magánjog valódi anyagát a *Digesta* létezésének köszönhető.⁴⁵

1. 2. Kutatásmódszertan

A fenti bevezető és megannyi szakirodalmi nézet alapján jól látható, hogy a *Praedigesta* kérdéssel foglalkozó szakirodalomban a pro és kontra nézetek teljes szembenállása figyelhető meg, és bár Honoré munkáját lehetne egyfajta hídnak is tekinteni, ami összekapcsolja a két elmélet csoportot, de véleményem szerint Honoré elméletét is inkább célszerű a kontra csoportok közé sorolni megállapításai alapján. A meglévő szakirodalom bő kétszáz éve ezen hipotézisekkel rendelkezik, így dolgozatom egyik újdonsága, hogy igyekeztem valamennyi elmélet alapos megismerését követően a primér források értelmezéséhez visszanyúlni. Ennek során egy új *Praedigesta* hipotézist vetek fel, ami három pillérre épül:

1. A korai német szakirodalom eredményeinek alaposabb elemzése (különösen Ehrenzweig és Peters *Praedigesta* elképzelése)
2. A *Codex Theodosianus* (továbbiakban *CTh.*) 1,1,5-6 és más korabeli primér források értelmezése
3. A *Digestát* bevezető rendeletekben található utalások értelmezése

A *Praedigesta* kutatása közben és az elméletek megismerését követően, valamint a dolgozat célja alapján a következő logikai vizsgálatot végzem. A négy fő gondolati csomópont:

A dolgozat a *lex citationis*⁴⁶ szűrő szerepéből indul ki, amelyet összevetek a *const. Deo auctore* 4-5.§§-val, valamint a *Cth.* 1,1,5⁴⁷ rendelkezéseivel. Véleményem szerint ezek a rendelkezések olyan utalásokat tartalmaznak, amelyek a *Praedigesta* kérdést új megvilágításba helyezik. Ugyanakkor mivel hipotézisekkel dolgozom, kivételesen nem a primér források elemzésével, hanem a mostanra háttérbe szorult korai német kutatók, így Peters és Ehrenzweig munkáinak ismertetésével és az általuk alaposan feltérképezett jogtudományi munkák utalásaival fogom

⁴⁵ Nemes 2017, 187.

⁴⁶ Az 5. században II. Theodosius és III. Valentinianus (a nyugati rész társuralkodója) az ún. *lex citationis* (426) kiadásával kötelező erővel ruházta fel Gaius, Papinianus, Ulpianus, Paulus és Modestinus műveit, azaz eme remek öt római jogász műveit kellett kötelezően alkalmazni az akkor már kettészakadt Birodalom teljes területén. Amennyiben egyes jogvitákban e vélemények eltértek egymástól, akkor a többségi véleményt; amennyiben pedig a vélemények aránya egyenlő volt, abban az esetben Papinianus véleményét kellett elfogadni. Ennek a rendeletnek a kibocsátására főként a *Codex Theodosianus* bevezetése miatt volt szükség, hogy az addig felgyülemlett jogot elkezdhesék rendszerezni. Földi — Hamza 2022, 94; Siklósi 2021, 52 és 57. és 126-127; Kaser 1967, 230.

⁴⁷ Babusiaux et al. 2023, 91. Vö. *Cth.* 1,1,6

kezdeni, és ezt fogom egybevetni a császári rendeletekben, mint primér forrásokban található utalásokkal. A fent említett három császári rendelet elemzését követően a jogi oktatásban felmerülő ellentmondások is feldolgozásra kerülnek majd, ugyanis e körben is fontos megállapítások szűrhetők le.

Végül dolgozatom utolsó részében fogok kísérletet tenni a korábbi szakirodalmi álláspontokkal szembe helyezkedve egy saját hipotézis felállítására, amelynek során a *Praedigesta* létezését kutatom, de nem abban a formában, mint ahogyan azt a korábbi szakirodalmi nézetek felvázolták.

Dolgozatom hipotézise, hogy volt *Praedigesta*, ám nem egyetlen munkára kell gondolnunk, hanem egy folyamatos kodifikációs folyamat mellett a jogi oktatást végző egyetemi professzorok (jogtudósok, tehát az elméleti szakemberek) és az elmélet magasabb szintjein, a bürokráciában dolgozó jogászok (a praxis szakemberei) által készített magángyűjtemények jelenthették, főleg annak a 16 jogtudósnak és elődeiknek efféle gyűjteményei, amely vállalkozott a *Digesta* összefoglalására.

Hipotézisemet a fent vázoltak szerint először a jogi oktatás és praxis rétegeinek különösen a korai német szakirodalom két képviselőjének, Ehrenzweig és Peters munkái, és a mostani ezredforduló német szakirodalmából, Nörr által felvetett meggyőző elemzések nyomán fogom bemutatni; majd ezt követően a primér források újra értelmezésével fogom folytatni először elemezve a II. Theodosius császár uralkodása alatt keletkezett rendeleteket, majd a iustinianusi kodifikáció rendeleteit. A primér forrásoknál teleologikus értelmezést követek sok esetben, valamint a nyelvtani és logikai interpretációt is alkalmazom.

Mindezek alapján igyekszem rávilágítani a következő két fejezet során, hogy a *Digesta* előzménynélkülisége, jóllehet jelenleg uralkodó nézetnek minősül a romanisztikai szakirodalomban, még mindig megkérdőjelezhető maradt.

2. A korai német szakirodalom elvi tartalma

E fejezben röviden bemutatom a korai német szakirodalom legfontosabb tartalmi elmeit. Azért illetem e fejezetet „elvi tartalom” elnevezéssel, mert úgy gondolom, hogy az egyes gondolkodók a munkáikban olyan megállapításokat tettek, amit az egyes nézetek nemcsak, hogy felhasználtak, hanem tovább is fejlesztettek, így olyan elvi elgondolásokat tartalmaznak, ami egyfajta egységet alkot, úgy, mint a hatályos jogrendszerben hozott Kúriai határozatok, amelyek a jogrendszer egységét juttatják kifejezésre. Ebben az esetben pedig az elképzelések közötti logikai kapcsolatot erősítik, ekként a szakirodalomban is fellelhető nézetek, egy komplex rendszert alkotnak.⁴⁸

2. 1. Albert Armin Ehrenzweig megállapításai

Ehrenzweig egy átlátható és jól felépített elméletet dolgozott ki, amiben azt vizsgálta meg, hogy melyek a korábbi kompilációra utaló, árulkodó jelek. Elmélete három nagyobb részre osztható. Először Bluhme és Hofmann megállapításait veti össze, majd helyesbíti mind a két elméletet, amivel arra a következtetésre jut, hogy Bluhme a négy tömb rendszerével (*Massentheorie*), valamint az áthelyezésekkel és a fragmentumok sorrendjének vizsgálatával egy rendszert vett észre, amit ha a Hofmann-féle történelmi folytonosság gondolatával összhangba hozunk, azt állapíthatjuk meg, hogy rendelkezésre állhattak előzetes gyűjtemények.⁴⁹ Az előzetes gyűjteményeket pedig két relációban elemzi, először a Iustinianus által bevezetett új oktatási curriculumot veszi górcső alá, amelyet a *const. Omnem*-ben⁵⁰ találunk. A rendelet nem csupán az új curriculumra tér ki, hanem a korábbi is részletesen bemutatja, ekként Ehrenzweig is összevetette a régit az új oktatási rendszerrel.⁵¹ Ennek eredményeként megállapítja, hogy az oktatás átszervezése és a *Digesta* hozzáigazítása az oktatáshoz döntő szerepet kapott.⁵²

⁴⁸ Ld. még a korai szerzők munkái közül különösen Krüger (1930) 302-337; Krüger (1905), passim; Waldstein 1980, 235-239.

⁴⁹ Ehrenzweig 1901, 314-318.

⁵⁰ Ehrenzweig 1901, 320-324.

⁵¹ A *const. Omnem* elemzése azért is fontos, mert a rendelet bemutatja számunkra a tanmenetet, így különösen azt, hogy a jogi oktatás alatt milyen sorrendben mely könyveket (*Digesta* és *Institutiones*) kell tanulni. Petersnél majd láthatjuk, hogy ennek alapján meg lehet állapítani az anyag nagyságát. Lényegében kis túlzással Iustinianus, túl azon, hogy a jogi oktatás első hivatalos és ránk maradt curriculumát adta az utókornak, útmutatót adott nekünk, amiből utólag rekonstruálni lehet a régebbi tananyag és az általa javasolt oktatási tanmenet működését. Ezért a *const. Omnem* nagyon fontos forrás, amire a korai kutatók, így Ehrenzweig és Peters egyaránt alapozta az elméletét. Az oktatási reform elemzéséhez újabban ld. Nemes 2018, 276.

⁵² A *const. Omnem* 1.§ a régi tanrendet írja le, míg 2.§-tól a Iustinianus által bevezetett tanrendet tartalmazza. A régi tanrendet a rendelet nem tartja megfelelőnek. mivel zavaros és a hasznos dolgokat nem tudják elsajátítani

A másik vizsgált kérdéskör Priscianus⁵³ és Laurentius Lydus⁵⁴ munkái, amelyek alátámasztják a korábbi kompilációk létezését. Priscianus *Institucióiban* olyan idézetek vannak, amelyek vagy rossz szerzőhöz tartoznak vagy nem megfelelő számot viselnek, továbbá Ehrenzweig bemutatja, hogy mivel Priscianus nem dolgozhatott a *Digestából*, hiszen ő munkái a *Digestát* megelőzően készültek Ehrenzweig szerint Priscianusnak valószínűleg Ulpianus kommentárok és császári rendeletek kivonatos gyűjteményei állhattak rendelkezésére.⁵⁵ Hasonló a helyzet Lydus esetében is, mivel jóllehet minden lehetősége megvolt, hogy a *Digestát* használja, mégis több idézete és a *Digesta* fragmentumai között eltérések figyelhetők meg.⁵⁶ Ilyen hibaként említhető, hogy vannak olyan idézett helyek, amelyek a *Digestában* nem találhatók meg és olyanok, amelyek esetében Lydus szövege jobb és részletesebb, mint a *Digestában* szereplő verzió.⁵⁷ Ezek az eltérések is több szöveggyűjtemény egyidejű rendelkezésre állását jelenthetik.

Ehrenzweig részletesen elemzi a kérdést, majd az összevetés eredményeként megállapítja, hogy a *Digesta* 1/6 része ténylegesen korábbi gyűjteményekből van. Ez látszik különösen a két jogtudós Priscianus és Lydus munkáiban.⁵⁸ Az általuk használt munkák nagy része esetén láttuk, hogy egyes részek vagy nincsenek benne a *Digestában* vagy több historikus elemet tartalmaznak, illetve olyan kifejezéseket használnak, amelyek a *Digestába* nem kerültek átvezetésre, miközben egyes részeket pedig szó szerint átvettek.⁵⁹ Ha a szövegkritikában megismert módszertan szerint gondolkozunk, akkor ez csak arra utalhat, hogy más forrásból is dolgozott az említett két jogtudós. Ehrenzweig szerint ez pedig egyértelmű jele annak, hogy egy korábbi gyűjteményt használhattak a kompilátorok a *Digesta* megalkotása során.⁶⁰

belőle a joghallgatók. Ehelyett vezet be egy megfelelő képzettséget adó tanrendet, ekként visszahozva a klasszikus jogász generáció színvonalát (ld. Nemes 2018, 276).

⁵³ Az V. század végétől alkotó grammatikus, akinek *Institutiones* címet viselő munkái fontosak számunkra. Ld. Ehrenzweig 1901, 328-336. Priscianushoz részletesen ld. OCD 2012, 1211.

⁵⁴ Az V. és VI. században élt és alkotott. *De Magistratibus rei publicae Romanae* című munkája különösen értékes a Iustinianus uralkodásának korára vonatkozó közigazgatási részletek miatt., mivel személyes közszerzési karrierének köszönhetően megfelelő forrásokkal rendelkezett. Továbbá nevéhez fűződik egy, a császár megbízására a róla készített *panegyricus* is. Ld. ehhez részletesen OCD 2012, 873. Munkássága számunkra azért lényeges, mert egy olyan munkát használt, ami a *Digesta* alapjául szolgált. Ld. Ehrenzweig 1901, 328-336.

⁵⁵ Például van két idézet Gaius *in primo institutorum*-jából és egy-egy Ulpianus két fő művéből. Ld. Ehrenzweig 1901, 329.

⁵⁶ Ld. Ehrenzweig 1901, 330.

⁵⁷ Ehrenzweig 1901, 330. Ehrenzweig itt Schulin (Basel, 1876) nézetét veti föl, aki szövegkritikai alapon közelít, és felveti, hogy Lydusnak lehetett egy részletesebb *Digestája*, ami többet tartalmazott, mint a fennmaradt művek ideértve a *Codex Florentinus* is. További példákat hoz még Ehrenzweig, ami bizonyítja azt, hogy Lydus más gyűjteményből idézett. Ld. Ehrenzweig 1901, 330-331.

⁵⁸ Ehrenzweig 1901, 328.

⁵⁹ Ehrenzweig 1901, 329.

⁶⁰ Ehrenzweig 1901, 329-330.

Fontos megjegyezni, hogy Ehrenzweig klasszikus szövegkritikai alapon közelítette meg a kérdést két, olyan V. század végi, VI. század első felében még alkotó jogtudóstól származó munkákra hagyatkozva, amely elengedhetetlen információkkal szolgál a korszakról, és különösen azok tevékenységéről, akiknél nyilvánvalóan látható módon fennmaradtak, olyan munkák, amelyekből a kodifikációs bizottság dolgozhatott. Ehrenzweig munkája tehát amellett, hogy fontos szakirodalmi nézet a *Praedigesta* létezése mellett, közvetetten, szövegkritikai módszertannal igyekszik alátámasztani, hogy létezhettek a korszakban a *Digesta* alapanyagául szolgáló munkák.

2. 2. Hans Peters kutatásai

A másik kiemelkedő kutató, aki szintén igyekezett a *Praedigesta* kérdésre megoldást találni Peters volt, aki a következő logikát követte: mivel a források nem egyértelműek és a legkorábbi kommentárok Iustinianus előtt készültek és ezek a Bazilika katénák részét képezik, úgy döntött, hogy a meglévő forrásokat visszafelé elemzi, így jut el végső következtetéseire.⁶¹ A IV. századtól a klasszikus jogtudományi munkák virágkorát és a jogtudomány posztklasszikus kori átalakulásának kezdetét követően a legfontosabb jogforrások a császári rendeletek lettek.⁶² Ebben az időszakban keletkezett két magángyűjtemény a *Codex Hermogenianus* és a *Codex Gregorianus*.⁶³ A Iustinianusig tartó időszakban a kivonatok gyűjteményei uralkodó formája lett az egyes joganyagok könnyebb elsajátításának és megismerésének.⁶⁴ Az V. században a bejrúti jogi iskola meghatározó szerepet töltött be a jogtudományi életben és több kódex is elérhető volt, ami lehetővé tette, hogy efféle gyűjtemények keletkezzenek.⁶⁵ A jogtudomány a gyűjteményeket kommentárokkal látta el, míg a császári rendeletek területén további gyűjtőmunka folytatódott, ami a *Codex Theodosianus* 439. jan. 1-jei hatályba lépésével érte el a csúcspontját.⁶⁶

Peters megállapítja, hogy a *Digesta* és a *Codex Theodosianus* egyaránt lényegüket tekintve ugyanazt jelentik, mégpedig, hogy a magángyűjtemények hivatalos művekké váltak.⁶⁷

⁶¹ Peters 1913, 372.

⁶² Peters 1913, 372.

⁶³ Peters itt megjegyzi, hogy ezek a munkák a *Digesta* szisztémája alapján lettek felépítve, valamint a császári rendeletek időrendben szerepelnek benne. Ld. Peters 1913, 372.

⁶⁴ Megjelenítői a *fragmenta Vaticana* és a *Collatio regum Romanarum*, ehhez hozzájárult még III. Valentinianus idézési törvénye is. Ld. Peters 1913, 372.

⁶⁵ Peters 1913, 372.

⁶⁶ Peters 1913, 373.

⁶⁷ Peters 1913, 373.

A császári rendeletek később a *Codex Iustinianus*-ban is sorrendben haladtak, tehát a jogforrások e csoportját egyetlen egységes, folyamatos anyagként, egy egészként kezelték.⁶⁸

Ami a jogtudományi munkákat illeti, Peters szerint az itt bevezetett kommentálási tilalom azért volt lényeges Iustinianus számára, mert így a jogtudományi munkák egy zárt rendszert kaptak.⁶⁹ Itt érdemes röviden kitérni arra, hogy természetesen ez nem volt egy reális elvárás Iustinianus részéről, és inkább a propagandával, a *Digesta* „szent szöveggént” való kezelésének gondolatával függött össze, mintsem a valódi igényekkel.⁷⁰ A Birodalom keleti területein mindig is a görög nyelv dominanciája érvényesült, és jóllehet a nyelvpolitikai szabályozásokra tekintettel elvárás volt a latin nyelv ismerete, a gyakorlatban ez mégsem a valóságnak megfelelő helyzet volt.⁷¹ Ugyanakkor a tilalomnak és jogtudomány zárttá tételének következményeként a jogtudományi munkák új irányt vettek. Ennek eredményét Peters abban látja, hogy nagyobb számban jelentek meg az olyan jogtudományi műfajok,⁷² mint a monográfiák, amelyre példaként említi Anonymusét, aki rendszerezte a *Digestához* tartozó irodalmat, ami tartalmazott Iustinianus előtti gyűjteményeket is.⁷³

A jogtudomány a IX. században ismét újabb szintre lépett, mégpedig akként, hogy a különálló iustinianusi törvénykönyveket egyesítették és görögre fordítva a *Basilikában* hirdették ki VI. Bölcs Leó uralkodása alatt.⁷⁴ Peters kiemeli, hogy a *Basilika* a *Digesta* továbbfejlesztése, hiszen Iustinianus a korábbi gyűjteményekből összeállított Digestát már eleve törvénytörvényszöveggé emelte. Tehát Peters szerint, a *Basilika scholion*-ok⁷⁵ (σχολια-

⁶⁸ Peters: 1913, 373.

⁶⁹ Peters 1913, 373. Lényeges, hogy Iustinianus a *const. Deo auctore* és *const. Tanta* rendeletekben nem engedélyezte a kommentálást. Ugyanakkor ezt a rendelkezést már Iustinianus életében sem tartották be maradéktalanul, halála után pedig megállíthatatlan folyamattá vált a kommentálás, főleg ógörög nyelven. Ld. Siklósi 2021, 68; Babusiaux et al 2023, 107; Nemes 2017, 198.

⁷⁰ Nörr 1963, 135-136.; Nemes 2017, 206.

⁷¹ Ezt a jelenséget nevezi Adamik Béla megfordított bilaterális unilingvalizmussal, ahogyan Adamik fogalmaz, „Iustinianus egyben megtalálta a jogcímet arra is, hogy engedve a realitásnak, a spontán hellenizálódási tendenciának, a görög nyelvet végleges érvénnyel a birodalom legfőbb nyelvénvé tegye, sőt gyakorlati szempontból a birodalom és a császár első hivatalos nyelvénvé.” Ld. Adamik 2006, 119.

⁷² A jogtudományi iratoknak is számos műfaja alakult ki a kommentároktól, a tankönyveken, a responsum-gyűjteményeken át egészen a monográfiáig. Ehhez ld. részletesen Siklósi 2021, 109.

⁷³ Peters 1913, 189-193. és 373. ld. még továbbá Babusiaux et al. 2023, 110-113. és az ott hivatkozott részletes szakirodalmat.

⁷⁴ Peters 1913, 373. Ennek a munkának az volt az érdeme, hogy a jogi írárok, a császári rendeletek és az intézmények is egybefoglalásra kerültek. A *Basilika* egy 60 könyvből álló törvénygyűjtemény, ami a teljes iustinianusi törvények görög nyelvű átdolgozása. Siklósi 2021, 144. Ld. még Peters 1913, 374. Részletesen ld. a szakirodalomból: Siklósi 2021, 144; Babusiaux et al. 2023, 111. Ld. a kérdéshez részletesen Scheltema (1970), 47-60.

⁷⁵ Peters 1913, 183. A *Basilika scholion*-ok egy egységes irodalmi műnek tekinthetők, ami nem más, mint a szerzők kivonatainak a gyűjteménye, amelyek a már meglévő törvénytörvényszövegekkel párhuzamosan futottak (a *scholion*okhoz részletesen ld. a szakirodalomból Scheltema 1970, passim). Peters a jelenséget a teológiai irodalomban megfigyelhető katénák meglétéhez hasonlítja (ld. Peters 1913, 184). Petersnek ez a megállapítása fontos a számunkra, főként mivel, mint ahogyan ő is kiemeli itt nemcsak a XII. századi szerzők, hanem a VI. és VII. századi szerzők írásai is megtalálhatóak. Ld. részletesen Peters 1913, 184.

kommentárok), tehát már a teljes Iustinianusi kodifikációt tartalmazzák és a Digesta továbbfejlesztésének tekinthetők.⁷⁶ A *Basilikában* pedig a korszak igényeinek megfelelő módon, a gyakorlat számára is alkalmazhatóvá tették a törvényszövegeket, kivéve azokat immáron „a tudományos kommentár” stílusukból, megfelelő sorrendbe rakva és a latin terminus technikusokat hellenizálva. Ezzel a munkával vált a Digesta és így a jogtudományi anyagok valóban az élő praxis részévé.

Peters másik fontos meglátása volt, hogy a korábbi összeállítások az egyetemeken készülhettek el, ugyanis a *const. Tanta 20. §* meghatározza azokat a szerzőket, akiknek a műveit felhasználták a Digestában.⁷⁷ Az 1. sz. ábra (Peters munkájában) jól mutatja, hogy ez a beosztás a Bluhme által meghatározott első három tömbbel egyezik meg csupán, az ún. *Appendix* tömb esetében viszont nem:⁷⁸

Sabinianusae:	Ediktusanae:	Papinianusae:	Appendix:
Marcianus, ex lege Rhodia	Aelius Gallus, de verborum quae ad ius pertinent significatione	Gaius, libri III regulum	
Paulus, de designatione libertorum liber singularis	Gaius, ad legem Glorian I. s.	Gaius, ad Sc. C. Iulianum I. s.	
Paulus, ad legem Fulviam Caninianum liber singularis	Modestinus, de praescriptionibus	Gaius, ad Sc. Treptilianum I. s.	
Paulus, de liberali causa lib. sing.	Ulpianus, excusationum lib. sing.	Gaius, de iure fideicommissi I. s.	
Paulus, de variis lectionibus I. s.		Paulus, de officiis liberalis causae lib. sing.	
Paulus, de conceptione formularum I. s.		Paulus, de cognitionibus lib. sing.	
Paulus, de dotis repositione I. s.		Paulus, de officio aduocatorum I. s.	
Ulpianus, ad legem Aeliam Sentiam		Paulus, ad Sc. Treptilianum lib. sing.	
Ulpianus, de officio consularium I. s.			

1. sz. ábra⁷⁹

Peters nézete szerint, amennyiben az *Appendix* tömb ténylegesen a Digesta bizottság által került csatolásra, akkor az *Index Auctorum*-nak az *Appendix* tömb összes művét meg kellene neveznie. Továbbá azon írások között, amelyek hiányoznak az *Index Auctorum*-ból, amelyekből

⁷⁶ Peters 1913, 373-374.; Peters meghatározza mely szerzőktől származnak a Digesta kommentárok: Theophilus, Dorotheos, Thaleaios, Isidoros, Anatolios, Theodoros, Stephanos, Kyrillos, Kobidas, Anastasios és Anonymus. Ld. Peters 1913, 183.

⁷⁷ Peters 1913, 352-353. Mindezekből lehet következtetni a három Bluhme-féle tömbre, ami tovább erősíti, hogy az eredeti írásokat vizsgálták meg. A *const. Tanta 20. §* eligazítást ad nekünk arról, hogy mi volt a felhasznált művek hivatalos jegyzéke. Ebből tudjuk meg tulajdonképpen, hogy mi került bele a Digestába és mely műveket hagyták ki. Peters az *Appendix* tömböt a Digesta szerzőinek a munkájának tartja. Ennek az az oka, hogy Theophilus kommentárja egy, a iustinianusi kodifikáció előtti gyűjtemény részeire (*partes*) vonatkozik és soha nem egy *Appendix* tömb fragmentumára. Ez az eltérés pedig nem véletlen. Anonymus katénája a másik bizonyíték, ami pedig Dorotheus Digesta kommentárjának a fragmentumaira vonatkozik. Ez azért lehetséges, mert Anonymus kivonatolta Dorotheus munkáját. Érdemes megemlíteni Dorotheus *paragraphai*-it is, amik a kommentálási tilalomba ütköztek. Ld. Peters 1913, 354-355.

⁷⁸ Peters 1913, 362.

⁷⁹ Az ábrát és a magyarázatokat részletesen ld. Peters, 1913, 361.

ugyanakkor idézetek vannak a *Digestában*, nem származhatnak az *Appendix* tömbből, így valóban elmondható, hogy az *Index* a bizottság által ténylegesen felhasznált művek mutatója (vö. *const. Tanta* 20. §). Azok a művek viszont, amelyek ebből az összehasonlításból kitűnnek, nem kerültek a bizottság kezébe és az ábrán látható módon oszlanak meg a tömbök között. Ez a számunkra azért fontos, mert így az összes tömb, az *Appendix* tömb egyedüli kivételével tartalmaz olyan írásokat, amelyek már a *Digesta* összeállításakor sem voltak eredeti forrásként fellelhetők. Tehát még valószínűbb, hogy csak a *Digesta* bizottság csatolhatta az *Appendixet* a régi gyűjteményekből meglévő anyaghoz.⁸⁰

Peters ezen kijelentése azért fontos számunkra, mert összevetve a iustinianusi kodifikációt végző bizottság tagjait a *Codex Theodosianus* összeállítását végző bizottság tagjaival azt látjuk, hogy a bizottságokban ugyanakkor főleg a gyakorlati szakemberek kaptak inkább helyet. A jogiskolák szerepe ugyanakkor vitathatatlan a *Praedigesta* összeállítása szempontjából.⁸¹

Peters a rendelkezésre álló gyűjtemények és a iustinianusi bevezető rendeletek elemzésével azt állapítja meg, hogy a *Digesta* nem egy előzmények nélküli törvénykönyv, hanem már korábban is léteztek összeállítások, amelyek a *Digesta* megalkotóinak rendelkezésre álltak. Peters munkája azért értékes, mert Bluhméhoz hasonlóan minden egyes nézetét alátámasztja azzal, hogy mindig megadja a *Digestában* található eltéréseket, valamint azt, hogy milyen sorrendben vannak az egyes szerzőknek a munkái.

Peters visszafelé haladó munkájának eredményeként láthatjuk és érthetjük meg a teljes kodifikációs folyamatot, amely a IV. században létrejött kivonatokkal kezdődött, és amelyben maga a *Digesta* is egy állomás volt. Ha pedig eleve egy folyamatként látható valamennyi jogtudományi munka elkészülte, akkor jobban megérthető, hogy miért tekintették oly sokan alapvetőnek a romanisztikai irodalomban, hogy létezhetett *Praedigesta*.

⁸⁰ Másrészről a régi kompiláció mennyisége lecsökkent, mert Iustinianus rendelete szerint (*const. Deo auctore* 9., 10. §§) azokat a fragmentumokat törölni kellett, amelyek tartalmát a *Codex* rendeletei lefedték. Ld. részletesen Peters, 1913, 361. Ezt Honoré még tovább erősíti a későbbiekben, aki inkább arra hivatkozik, hogy az *Appendix* tömb azért is alakulhatott úgy, ahogy, mert ez az 532-es Nika lázadás zűrzavara után készült része volt a *Digestának*. Ld. ehhez részletesen Honoré 1978, 880.

⁸¹ Vö. ezzel szemben Nörr 1963, 135-136.

3. Kísérlet egy új hipotézisre

A *Digesta* tehát egy jogalkotási folyamat eredménye. Iustinianus egész politikájának lényege volt, hogy a római társadalmat új alapokra helyezze, amelynek egyik alapja egy egységes jogi kultúra lett volna, ami többek között a *Digestában* öltött testet. Ennek azért is van szimbolikus jelentősége, mert Iustinianus a „római aranykort” kívánta visszaállítani. Ezt a célját a jog területén is meg kívánta valósítani, és visszatérni a klasszikus joghoz figyelembe véve bizonyos szükséges változásokat.⁸² Iustinianus célja tehát egy komplex és egyben stabil társadalmi alap kialakítása volt.⁸³

3. 1. A ránk maradt források újraértelmezhetősége

A római jogi forrásokban szereplő utalások egy esetleges *Praedigesta* meglétére fontos szerepet játszanak az erre építő teóriákban, viszont összegyűjtésük már lényegében a korai német szakirodalmi munkákban megtörtént, azóta pedig Volterra és Honoré is kiegészítette ezeket a forrásokat. Ugyanakkor az értelmezésük mindig egy-egy adott szerző szemszögéből történik, amint azt a sok elméletben is láthattuk fent, így most elsőként ezek újraértelmezésére teszek kísérletet a következőkben.

Minthogy a *Digestát* bevezető rendeletek is egyértelműen tartalmazzák a dátumokat, a törvényt a három évben hozták létre, amely 530-tól 533. december 16-ig eltelt. Ez a hároméves időintervallum a munka terjedelméhez képest nagyon kevés, különösen, ha a Nika lázadás tényét is belekalkuláljuk, mint akadályozó tényezőt.⁸⁴

Iustinianus a bevezető rendeletekben maga hivatkozik arra némi túlzással, hogy a munka milyen nagyságú és mennyire jelentőségteljes (2000 libri és 3M sor. *const. Tanta* 1. §). Továbbá a bevezető rendeletek adnak támpontot abban a kérdésben is, hogy mely jogtudósi

⁸² Nemes 2017, 206

⁸³ Úgy gondolom, hogy a római társadalom folyamatos fejlődése és maga a társadalmi evolúció volt az, ami a *Digesta* megszületéséhez vezetett. A *Digestának*, mivel politikai szerepet is kapott és fontos szerepe volta császári propagandában, társadalom összetartó szerep is jutott azon túl, hogy a jogrendszer koherenciáját volt hivatott megteremteni.

⁸⁴ Hofmantól tudjuk, hogy a Nika lázadás azért is döntő befolyásolású tény, mert a császár és Tribonianus élete is hajszálon függött. Honoré kutatásaiból tudjuk, hogy ha még ki is esett ez az időpont, még akkor is időben be tudták fejezni a munkálatokat. Honoré ezen megállapítását én is követem. Inkább az kérdéses, hogy morálisan mennyi kárt okozott ez a helyzet a *Digestán* dolgozók számára, mint egy elég jelentős *vis maior*. Honoré 1978, 170-174.

véleményeket használták fel,⁸⁵ másrészt, hogy valódi kodifikációs munkát végeztek, mert Iustinianus azt is parancsba adja, hogy frissíteni kell a szövegeket⁸⁶. Erre azért volt szükség, mert a *const. Deo Auctore* és a *const. Tanta* rendelkezései parancsba adják, hogy az eredeti szövegekhez nyúljanak vissza,⁸⁷ ugyanakkor törekedjenek arra is, hogy azok összhangban legyenek az éppen aktuális gazdasági és társadalmi élettel.⁸⁸ A hipotézisek felállításánál szintén fontos szempont, hogy számba vegyük, hány fő dolgozott rajta, itt ebben az esetben 17 fős bizottsággal⁸⁹ állunk szemben, ami 16+1 főt jelent, amennyiben Tribonianus⁹⁰ csak instrukciókat adott és ellenőrzést végzett, valamint nehéz kérdésekben hozott döntést. Tudjuk azt is, hogy 4 jogász professzor⁹¹ volt a kodifikátorok között⁹². Mindezek alapján nem véletlen,

⁸⁵ *Ne autem incognitum vobis fiat, ex quibus veterum libris haec consummatio ordinata est, iussimus et hoc in primordiis digestorum nostrorum inscribi, ut manifestissimum sit, ex quibus legis latoribus quibusque libris eorum et quot milibus hoc iustitiae Romanae templum aedificatum est. (const. Tanta 20.§)*

⁸⁶ *Sed et hoc studiosum uobis esse uolumus, ut, si quid in ueteribus non bene positum libris inueniatis uel aliquod superfluum uel minus perfectum, superuacua longitudine semota et quod imperfectum est repleatis et omne opus moderatum et quam pulcherrimum ostendatis. Hoc etiam nihilo minus observando, ut, si aliquid in veteribus legibus vel constitutionibus, quas antiqui in suis libris posuerunt, non recte scriptum inueniatis, et hoc reformatis et ordini moderato tradatis: ut hoc videatur esse verum et optimum et quasi ab initio scriptum, quod a vobis electum et ibi positum fuerit, et nemo ex comparatione veteris voluminis quasi vitiosam scripturam arguere audeat. Cum enim lege antiqua, quae regia nuncupabatur, omne ius omnisque potestas populi romani in imperatoriam translata sunt potestatem, nos vero sanctionem omnem non dividimus in alias et alias conditorum partes, sed totam nostram esse volumus, quid possit antiquitas nostris legibus abrogare? et in tantum volumus eadem omnia, cum reposita sunt, obtinere, ut si aliter fuerant apud veteres conscripta, in contrarium autem in compositione inueniantur, nullum crimen scripturae imputetur, sed nostrae electioni hoc adscribatu. (Ld. const. Deo auctore 7.§)*

⁸⁷ Vö. *const. Deo Auctore* 4.§ és a *const. Tanta* 1.§, 17.§, is hiszen ezek a szakaszok azt bizonyítják, hogy a császár azt az utasítást adta, hogy a kompilációt végző jogászok az eredeti szövegekhez nyúljanak vissza. Vö. Siklósi 2021, 60.

⁸⁸ Vö. a *const. Deo Auctore* 4.§-val. ahol Iustinianus utal arra, hogy a régi jogtudományt gyűjtsék össze, aminek a lényege az, hogy nemcsak a birodalom területét és gazdaságát tekintve akarta visszaállítani az aranykort, hanem a művészetekben és a jog világában is vissza akart térni a klasszikusok nagyságához. Az az utalás, hogy dolgozzák át az egyes szakaszokat arra enged következtetni, hogy a korszak gazdasági és társadalmi viszonyaihoz kell igazítani a szabályokat, ami már valóban nem antológia, hanem egy kodifikációs tevékenység. Ld. Nemes 2017, 203.

⁸⁹ Vö. *Cth.* 1,1,5-ben és a *Cth.* 1,1,6, 2-ben (kimondottan a császári rendeleteket összefoglaló *Cth.* összeállítására) kijelölt bizottságokkal.

⁹⁰ Az *Index Auctorum*, amely megadja számunkra, hogy mely jogtudósok mely műveit használták fel. Ezek az információk azért is fontosak esetünkben, mert ezek alátámasztják a Bluhme által felvázolt 3 tömböt. A *const. Tanta* 17.§-át arra használja fel, hogy a bizottság többségében privát kompilációkat használt. Tribonianus könyvtárából hoztak át és a *const. Tanta* (17§) szerint *ipsis eruditissimo omnibus incogniti* (a legtudottabb, mindenki számára ismeretlen írók) voltak.

⁹¹ Peters 1913, 346. A Iustinianus *Digesta* előtti gyűjtemény Konstantinápolyban volt, ahol Teophilos tanított, amit Beirutban is használtak oktatási anyagként (ld. Peters 1913, 346). Ez megmagyarázhatja, hogy miért vettek részt egyetemi professzorok a *Digesta* összeállításában (szintén ld. Peters 1913, 347). Vö. Peters 1913, 347.

⁹² *Quae omnia confecta sunt per virum excelsum nec non prudentissimum magistrum ex quaestore et ex consule Tribonianum, qui similiter eloquentiae et legitimae scientiae artibus decoratus et in ipsis rerum experimentis emicuit nihilque maius nec carius nostris umquam iussionibus duxit: nec non per alios viros magnificos et studiosissimos perfecta sunt, id est Constantinum virum illustrem comitem sacrarum largitionum et magistrum scrinii libellorum sacrarumque cognitionum, qui semper nobis ex bona opinione et gloria sese commendavit: nec non Theophilum virum illustrem magistrum iurisque peritum in hac splendidissima civitate laudabiliter optimam legum gubernationem extendentem: et Dorotheum virum illustrem et facundissimum quaestorium, quem in Berytiensium splendidissima civitate leges discipulis tradentem propter eius optimam opinionem et gloriam ad*

hogy sokan egy előzményt feltételeznek a *Digesta* esetén, és úgy gondolom, hogy szükséges is feltételezni azt.

Továbbá egy nagyon erős párhuzamot is meg kell említenünk, ami az oktatásban jelentkezik intenzívebben. A theodosiusi és a iustinianusi császári rendeleteket egységesítő és összefoglaló kódexek egyaránt a *Codex Hermogenianus*on és *Gregorianus*on alapulnak, amelyek privát kompilációk és az oktatásban is fontos szerepet kaptak. Mivel a császári rendeletek esetén is azt a gyakorlatot látjuk, hogy ragaszkodtak az iskolai anyagok segítségül hívásához a kompilációk során, felmerül a kérdés, hogy miért tértek volna el épp a *Digesta* megalkotása esetén ezektől. Tehát úgy gondolom, hogy Peters azon álláspontja, amely hangsúlyt helyez az egyetemi oktatásban létező kompilációk szerepére, nem elhanyagolandó. A privát kompilációk kapcsán egyébként épp Peters hangsúlyozza, hogy azokat rendszerint a szükség kelti életre, és nincs ez másként a jogtudomány esetén sem.

Az első forrásunk, amely ezt megerősíti nem más, mint az. ún. *lex citationis*, vagyis a Ravennában 426-ban kiadott rendelet, amelyet II. Theodosius és III. Valentinianus császárok adtak ki (CTh 1, 4, 3):

Post alia: Papiniani, Pauli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus ita, ut Gaium quae Paulum, Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas, lectionesque ex omni eius opere recitentur. Eorum quoque scientiam, quorum tractatus atque sententias praedicti omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse censemus, ut Scaevolae, Sabini, Iuliani atque Marcelli, omniumque, quos illi celebrarunt, si tamen eorum libri, propter antiquitatis incertum, codicum collatione firmentur. Ubi autem diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel, si numerus aequalis sit, eius partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui, ut singulos vincit, ita cedit duobus. Notas etiam Pauli atque Ulpiani in Papiniani corpus factas, sicut dudum statutum est, praecipimus infirmari. Ubi autem pares eorum sententiae recitantur, quorum par censetur auctoritas, quod sequi debeat, eligat moderatio iudicantis. Pauli quoque sententias semper valere praecipimus etc.

„Egyebek mellett: Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus és Modestinus valamennyi írását törvényerőre emeljük akként, hogy Gaiust is az a tekintély kíséri, mint amely Paulust, Ulpianust és a többi összezt, és valamennyi munkájukból származó szövegeik olvasata idézhető [ti. a bíróságok előtt]. A jogtudósi jog azon anyagait is

nos deduximus participemque huius operis fecimus: sed et Anatolium virum illustrem magistrum, qui et ipse apud Berytienses iuris interpret constitutus ad hoc opus adlectus est, vir ab antiqua stirpe legitima procedens, cum et pater eius Leontius et avus Eudoxius post patricium inclutae recordationis quaestorium et antecessorem et Leontium virum gloriosissimum praefectorium et consularem atque patricium filium eius optimam sui memoriam in legibus reliquerunt: nec non Cratinum virum illustrem et comitem sacrarum largitionum et optimum antecessorem huius almae urbis constitutum: qui omnes ad praedictum opus electi sunt una cum Stephano, Mena, Prosdocio, Eutolmio, Timotheo, Leonide, Leontio, Platone, Iacobo, Constantino, Iohanne, viris prudentissimis, qui patroni quidem sunt causarum apud maximam sedem praefecturae, quae Orientalibus praetoriis praesidet, omne autem suae virtutis testimonium undique accipientes et a nobis ad tanti operis consummationem electi sunt. Et cum omnes in unum convenerunt gubernatione Triboniani viri excelsi, ut tantum opus nobis auctoribus possint conficere, deo propitio in quinquaginta libros opus consummatum est. (Ld. const. Tanta 9.§)

értékesnek tartjuk, amelyek azok közül a munkák közül valók, amelyeknél a fent említett valamennyi [jogtudós] munkáját és szakvéleményét saját munkáikkal vegyítették, így Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellinus [munkáit] és mindenkiét, akiket ők hivatkoznak, feltéve, hogy azoknak könyvei, a régiség bizonytalansága miatt, jogkönyvek összeállításai révén megerősítettek [értékesek]. Mihelyt azonban eltérő vélemények kerülnek elő egy ügyben, a szerzők számának erőssége győz, vagy, ha a vélemények száma egyenlő lenne, annak a véleménycsoportnak részei között a tekintély emelkedik felül, amely helyzetben a kiváló tehetségű jogtudós, Papinianus kitűnik, aki, ahogy legyőz egy ellenfelet, úgy enged két ellenfélnek. Miként nemrég elrendeltük, hogy Paulusnak és Ulpianusnak a papinianusi corpusszal kapcsolatos feljegyzései érvénytelenné váltak. Mihelyt pedig egyenlő számú véleményt idéznek, amelyeknek tekintélye is egyenlőnek számít, azt kell követnie [a bírónak], amelyiket saját belátása szerint legjobbnak tart. Továbbá Paulus *Sententiáit* is értékesnek tartjuk.” (Ford. Nemes Szilvia)

A rendelethez fűzött értelmezések is kiemelik, hogy a rendelet célja az volt, hogy egyértelműen megmutassa, hogy mely jogtudósok véleménye rendelkezik törvényerővel a bíróságok előtt. Így Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus, Modestinus, Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellinus név szerint kerül említésre. Itt elsősorban a romanisztikai szakirodalomban kiemelt öt, ún. remekjogászáról van szó, akiknek a többsége a Severus korban alkotó későklasszikusok közül kerül ki. Ugyanakkor nem csupán a remekjogászok, hanem azon jogászok valamennyi munkája is kötelező erővel bír, akikre ez az 5 hivatkozik. Ha a vélemények nem egyeztek, a jogtudósoknak az iratokból kitűnő többségi véleménye volt irányadó, míg, ha az eltérő vélemények aránya egyenlő volt, akkor azt a nézetet kellett alkalmazni, amelyhez Papinianus csatlakozott, s ha az adott kérdésben ő nem foglalt állást, a bíró szabadon választhatott a véleménycsoportok között.⁹³ Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellus véleményei azonban nem saját munkáik révén idézhetők, csak akkor, amikor az 5 remekjogász idézi őket, tehát amikor az Ő tekintélyük ad megfelelő *auctoritas*-t az elődök munkáinak. Ez a szabály már nem tette lehetővé a *Codex Gregorianus* és a *Codex Hermogenianus* hivatkozását, mivel azok hivatkozhatóságáról egy különálló szabály rendelkezett (vö. *CTh* 1, 1, 5).⁹⁴

A *lex citationis* következtében az öt remekjogász és az általuk idézett szerzők művein kívül az összes többi jogtudósi munka elvesztette kötelező erejét.⁹⁵ E rendelet célja az ekkorra már túlságosan felduzzadt és sokszor átláthatatlan jogtudományi munkák halma jelentette, amelyet ekként igyekeztek felszámolni. Ugyanakkor ez már egyben egy szűrő funkciót is betöltött, különösen, ha figyelembe vesszük a rendeletet hozó császárok személyét. Ekkor már

⁹³ Földi – Hamza 2022, 94; Siklósi 2021, 57; Babusiaux et al. 2023, 22.

⁹⁴ Földi – Hamza 2022, 94; Siklósi 2021, 57; Babusiaux et al. 2023, 22.

⁹⁵ Földi – Hamza 2022, 94; Siklósi 2021, 57-58; Babusiaux et al. 2023, 22-24.

a *Codex Theodosianus* és ekként a II. Theodosius nevével fémjelzett kodifikációs tevékenység megindult, és jól látható, hogy kifejezetten a praxisban végzett először szűrést.

Posztklasszikus jogtudomány korában (III-VI. században) megindult rendszerezés folyamatának talán egyik első lépcsőjének is tekinthető a *lex citationis* és ezt követően megszületett a jog kódexszerű szabályozásának igénye is, ami a mai napig részét képezi a kontinentális jogrendszereknek. E tény azért fontos, mert egy ilyen szabályozás esetén már nem lehetnek egymással ellentmondó nézetek, amelyek a jog egységét megbonthatják. Ezen tények alapján, azt a következtetést lehet levonni, hogy annak érdekében, hogy ne essen szét az ítélkezési gyakorlat, valamint a jogi oktatás és a jogi szakemberek utánpótlásának képzésének⁹⁶ stabilitását is fenntartsák, szükséges volt, hogy megfelelő gyűjtemények szülessenek, amelyekből a jog tisztán megismerhető. Természetesen ezek a korábbi összeállítások utána kiváló alapot nyújtottak a *Digesta* kompilátorai számára.⁹⁷

Ezek a gyűjtemények főleg a külső behatásokkal küzdő Nyugat-Római Birodalomban érhetőek tetten jobban, ahol 476 után a *leges Romanae* elnevezéssel illetett joganyag alapját képezték⁹⁸. A posztklasszikus jogtudomány és a gyűjteményes munkák szoros kapcsolatot mutatnak. A posztklasszikus jogtudomány korszakában tevékenykedő jogtudósok eredménye, hogy a római jog eddig felgyülemlett anyagát rendszerezi kezdték. Ennek a tevékenységnek a révén jött létre az olyan munkák, mint⁹⁹ az *Aurea sive res cottidianae* (Gaius tankönyvének kétkötetes, posztklasszikus kori átdolgozása); a Paulus nevével jelzett *Sententiarum libri V* (elsősorban Paulus műveinek kivonatos idézeteit tartalmazó, öt könyvből álló *Pauli Sententiae receptae*); az Ulpianusnak tulajdonított *Liber singularis regularum* (a régebbi szakirodalom posztklasszikus kompilációnak tartja); vagy épp a *Fragmenta Vaticana*

⁹⁶ H. Peters 1913, 362. Iustinianus a *const. Deo auctore* 5.§ rendeli el a mű felosztását 50 könyvre. Nemes Szilvia egyik tanulmányában kifejtette azon gondolatát, hogy a *Digesta* és a hozzá tartozó rendeletek az igazságosság templomát szimbolizálják. Nemes 2017, 194.

⁹⁷ Az *Omnem* kezdetű bevezető rendelet 1-6 §-ai ezt támasztják alá, valamint az a rendelkezés is, hogy a professzorok felmentést kaptak a jogi oktatás alól is. Hiszen, ha ők folytatták volna oktatási tevékenységüket nem haladt volna a munka. Továbbá az a meggyőződésem van, hogy rájuk azért volt nagy szükség, mert ők már látták, azt, hogy a jogi oktatás egyrészt elavult, másrészt szétartott is, mert az egyes jogi iskolákat képviselő professzorok más véleményem voltak. Ezt a szerteágazó gyakorlatot akarták egységesíteni. *Const. Omnem* kezdetű bevezető rendeletet, (lényeges részek 1-5. §), mert Iustinianus ebben a rendeletben felhívja a figyelmet a régi oktatási rend hibáira és bemutatja, hogy miként kell a jövőben az oktatást végezni. Az *const. Omnem* 7. §-ban Iustinianus 3 helyen engedélyezte a jogi oktatás: Rómában, Berytosban és Konstantinápolyban. Pólay 1988, 181.

⁹⁸ Néhány jogforrás, amelyek a római vulgárjogra épülnek. A *Lex Romana Visigothorum*, a nyugati gót királyságban, 506-ban lépett hatályba, lényegében a római vulgárjogot tartalmazza, annak forrásaiból áll össze. A *Lex Romana Burgundionum* az előzőhöz képest hatása a későbbi jogfejlődésre csekélyebb, Gundobad burgund király uralkodása idején (474–516) keletkezett. Az *Edictum Theoderici* Nagy Theodorik keleti gót király adta ki 500 körül. A *Codex Euricianus* (475) a vizigót királyságban életbe lépett, tkp. a római vulgárjogot tartalmazó kódex. Végül pedig a *Lex Visigothorum Reccessvindiana* (654) a *Codex Euricianus*-t váltotta fel. Siklósi 2021, 142-143; Földi – Hamza 2022, 103-104; Babusiaux et al. 2023, 77-81.; 214-220. és 617.

⁹⁹ Siklósi 2021, 129-131.

(a legnagyobb kései klasszikus jogtudósok műveiből és császári rendeletekből vett idézeteket tartalmaz).¹⁰⁰ Ezek a munkák véleményem szerint mind képezhetik a *Digesta* előzményét, mivel jól látható párhuzam, hogy a Nyugat-Római Birodalomban, ahol nem került sor egy olyan kodifikációra, mint amit Iustinianus kiviteleztetett, épp ezek a munkák váltak a *leges Romanae* részévé.

Fontos megemlítenünk párhuzamként, hogy a császári rendeletek anyagánál is megfigyelhető a korszakban egy hasonló rendszerezés, mégpedig a bevezetőben is említett *Codex Gregorianus* és *Codex Hermogenianus* elkészülése, amelyek már a III. század végén nagy segítséget jelentettek a jogalkalmazásban. Innen érthető, hogy az V. században II. Theodosius miért igyekezett már az idézési törvénnyel eleve egy szűrőt kialakítani, ugyanis a bíróságok előtti jogtudósi szakvélemények körét csökkentette, így a jogtudományban felgyülemlett anyagot is beláthatóbbá tette. Ezen hatását nevezem szűrő tényezőnek. Ugyanis erre az időszakra a jogtudományban felgyülemlett munkák, egy olyan mértéket öltöttek, ami átláthatatlanná vált, valamint széttartó ítélkezés veszélyét hordozta magában. A jogtudomány ezt a 'problémát' is megoldotta, hiszen magángyűjteményekben kezdték el a joganyagot rendszerezni. Ez alapján feltételezhető, hogy a római jogtudomány „kodifikálásának” alapját is a jogtudományban alkotó jogtudósok munkálták ki.

A forrásaink második fontos eleme már a hivatalos gyűjtemények felé visz bennünket, mivel a II. Theodosius császárról elnevezett „*Codex Theodosianus* nevet viselő jogtudományi munka” igénye is felmerült a CTh 1,1,5¹⁰¹ alapján, amelynek utasítása egy komoly „kodifikációs” munka elvégzését rendelei el:

Ex his autem tribus codicibus, et per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis, eorundem opera, qui tertium ordinabunt, noster erit alius, qui nullum errorem, nullas patietur ambages, qui nostro nomine nuncupatus sequenda omnibus uitandaque monstrabit.

„E három könyvön kívül pedig a jogtudósoknak egybefüggő munkáiból és szakvélemény-(gyűjtemény)eiből is, amelyek minden egyes fejezethez kapcsolódnak, ugyanazon személyek munkája révén, akik a harmadik [könyv] felől intézkedni fognak, a miénk lesz egy másik, amely nem fog eltérni semmilyen hibát, semmilyen kétséget,

¹⁰⁰ További ehhez hasonló gyűjtemények még a keleti birodalomfélben is jelentőséggel bíró *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* (a mózesi törvényeket a római jog egyes szabályaival egybevető, a IV. századból származó mű; nehezen megfejthető eredetű, mert nem tudhatjuk, vajon egy keresztény egyházatya vagy éppen egy zsidó rabbi műve-e); a *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* (egy ismeretlen jogtudós ad benne véleményeket a *Sententiarum libri*, valamint bizonyos császári rendeletek alapján;) és a *Liber Syro-Romanus* (szerzője szintén ismeretlen; a Római Birodalom keleti részében hatályos római jog anyagát foglalta össze, a műben azonban szír és görög jogi elemek is szerepelnek.). Ld. az egész kérdéshez Siklósi 2021, 130; Babusiaux et al. 2023, 215. A posztklasszikus kori római jog időszakából két jogtudós neve maradt fent, Hermogenianus és Arcadius Charisius.

¹⁰¹ Szintén ehhez kapcsolódó rendelkezést láthatunk a Cth. 1, 1, 6-ban is.

amely a mi nevünket hirdetve meg fogja mutatni mindazt, ami követendő, és ami elkerülendő.” (Ford. Nemes Szilvia)

A császár utasítása értelmében egy jogtudományi munkákat „kodifikáló” törvénymű megalkotását rendeli el. A császár ezen utasítása többes számban beszél és jogtudományi munkákat ír le. A rendelet szóhasználata is arra enged következtetni, hogy több munkából állt volna össze egy egységes törvénymű, azonban a jogtudományi munkák esetén jól látható a futurumi használat,¹⁰² amely ezt még a jövőbe vetíti, mint a császári rendeletek összeállítását követő feladatot.¹⁰³ A császár a feladat elvégzésére el is rendelte egy bizottság felállítását, amely 9 tagot számlált.¹⁰⁴

II. Theodosius uralkodása alatt keletkezett két rendelet elemzése alapvető fontosságú, ugyanis ebből megtudhatjuk, hogy már az V. század közepén megvolt az igény arra, hogy egy jogtudományt rendszerező mű elkészüljön.¹⁰⁵ Innen is megérthető, hogy a iustinianusi kodifikáció nem egy előzmények nélküli mű, hanem egy hosszú fejlődési utat járt be. A *Digestát* éppen ezért egy jogalkotási folyamat eredményének tekintem, valamint annak köszönhetőnek, hogy a „kodifikációt”, mint műfajt¹⁰⁶ II. Theodosius és I. Iustinianus császárok emelték állami szintre. Ez a jelenség sem előzmények nélküli, ugyanis a korábban megjelent két nagyhatású magángyűjtemény (nevezetesen a *Codex Gregorianus* és a *Codex Hermogenianus*) is már megteremtette az egységes szerkezetű kodifikált joganyag rendszerének gondolatát, amit az előbb említett két császár emelt utána hivatalos, állami felügyelet alá eső szintre.

3. 2. „Una” Praedigesta nulla Praedigesta

Összegezve az eddigieket láthatjuk, hogy az V. században a jogtudományban elkezdődött egy folyamat, amit a császárok is felismerve állami irányítás alá vontak. Az igény a jogtudomány

¹⁰² Érdemes ezt összevetni a *const. Deo auctore* 4. § szövegezésével, ahol már jóval magabiztosabb határozatot olvashatunk az ígehasználat terén is: „*Iubemus igitur vobis antiquorum prudentium ... libros ad ius Romanum pertinentes et legere et elimare ... ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat...*”.

¹⁰³ E vonatkozásban valóban igazat kell adnunk Nörr azon felvetésének, miszerint a jogtudomány kodifikációja mindig a második a sorban. Ld. Nörr 1963, 135.

¹⁰⁴ Azt nem tudjuk, hogy a bizottság ténylegesen el is kezdte-e a jogtudományi munkák összeállítását vagy sem. Amennyiben már ekkor megkezdődött bizonyos anyagok összeállítása, akkor azok valószínűleg a *Praedigesta* részét képezték.

¹⁰⁵ Iustinianus ezt a vonalat követve rendeli el a *const. Deo Auctore* kezdetű bevezető rendeletében a *Digesta* összeállítását. Ld. alább a 24. oldalon.

¹⁰⁶ A kódex alapú kodifikáció mind a mai napig meghatározó eleme a jogrendszereknek egy-egy adott jogágba tartozó anyagok rendszerszintű rendezéséhez, amely segíti a jogalkalmazókat és a jogalanyokat a jogszabályok a hatályos szövegének megismerésében, értelmezésében és alkalmazásában.

anyagának kodifikált szabályozására már ekkor megjelent. E két fentiekben bemutatott elvi tétel alapján láthatjuk, hogy voltak korábbi összeállítások, amelyeket jogtudósok készítettek és az egyetemi oktatásban is alkalmaztak. Véleményem szerint elképzelhető, hogy az eddigi *Praedigesta* elméletek és koncepciók, azért nem tökéletesek, mert nem mondják ki egyértelműen, hogy itt valószínűleg nem egy „előtörvénykönyvet” kell keresünk, hanem olyan jogtudományi kompilációkat, amelyeket egyrészt jogtudósok vagy jogalkalmazásban dolgozó neves szakemberek készítettek,¹⁰⁷ illetve az oktatásban is felhasználtak.¹⁰⁸ A jogi oktatás során éppúgy, mint a praxisban tevékenykedő szakemberek, az egyetemeken oktató jogtudósok, összeállított anyagokat szerkesztettek, amellyel az új jogász generáció tudását igyekeztek növelni és egységesíteni, és amely segítségükre lehetett a kompiláció során.

Amennyiben ezeket a tényeket összevetjük a Deo Auctore 4.¹⁰⁹ rendelkezésével, akkor hasonló rendelkezéseket olvashatunk:

*Iubemus igitur uobis antiquorum prudentium ... libros ad ius Romanum pertinentes et legere et eliminare, ut ex his omnis materia colligatur, nulla (secundum quod possibile est) neque similitudine neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat.*¹¹⁰ ...

„Megparancsoljuk nektek tehát, hogy a régi jogtudománynak ... a római joghoz tartozó könyveit egyrészt gyűjtsétek össze, másrészt gondosan dolgozzátok át úgy, hogy ezek mindegyikéből állítsátok össze az anyagot, (amennyire lehetséges) ne maradjon benne se hasonlóság, se ellentmondás, hanem ezekből azt gyűjtsétek ki, amely önmagában mindegyik helyett elegendő. ...” (ford. Nemes Szilvia)

Iustinianus császár ezen utasítása lefekteti a kodifikáció alappilléreit, valamint ő, mint császár (az állam) megrendelést, egy kodifikált törvénymű létrehozására. Iustinianus császár

¹⁰⁷ A Iustinianus által felállított bizottságban 4 jogtudós, volt, akik felmentést kaptak a jogi oktatás alól a munka idejére, és mellettük 12 gyakorlati jogász kapott helyett. Ekként mind a *theoria* mind a *praxis* hibás, ellentmondó, vagy elavult szabályaira fény derült. Napjainkban is jellemzően egyetemi professzorok és neves szakemberek vesznek részt kodifikációs feladatokban (e körben ld. új Ptk. vagy új Pp. kodifikációját, ahol a bizottságban részt vettek jogtudósok, gyakorlati jogászok és olyanok is, akik mind a két területen tevékenykednek). Nagy Péter: *Kötetek az új Polgári Törvénykönyv kodifikációjáról* (JK, 2020/6., 289-291. o.)

¹⁰⁸ Pólay 1988, 174. A tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy a posztklasszikus jogtudomány terméke a jogrendszerzés, aminek a célja a jogbizonytalanság csökkentése. Hasonlóképpen Siklósi szintén úgy gondolja, hogy az idézési törvény (*lex citationis* 426) és a *Cth.* 1, 4, 3 a jogegység kiszámíthatóságának fényében született és ez a posztklasszikus jogtudomány érdeme (ld. Siklósi 2021, 57). Ld. még ehhez Pólay 1988, 183.

¹⁰⁹ *Sed neque ex multitudine auctorum quod melius et aequius est iudicatore, cum possit unius forsitan et deterius sententia et multos et maiores in aliqua parte superare. et ideo ea, quae antea in notis Aemilii Papiniani ex Ulpiano et Paulo nec non Marciano adscripta sunt, quae antea nullam vim optinebant propter honorem splendidissimi Papiniani, non statim respuere, sed, si quid ex his ad repletionem summi ingenii Papiniani laborum uel interpretationem necessarium esse perspexeritis, et hoc ponere legis uicem optinens non moremini: ut omnes qui relati fuerint in hunc codicem prudentissimi uiri habeant auctoritatem tam, quasi et eorum studia ex merito nostra facimus, quia ex nobis omnis eis impertietur auctoritas. nam qui non subtiliter factum emendat, laudabilior est eo qui primus inuenit. const. Deo auctore 6.*

¹¹⁰ Megj.: *prudentium*: római jogtudós (*iuris prudentes*); *ius Romanorum*: római jog (*ius civile*) értelemben szerepel; *ius*: másodjára római jogtudományt jelent a szövegben.

magabiztosabb utasítása e rendelkezésben arra, enged következtetni, hogy több forrás állhatott a bizottság rendelkezésére, amelyek közül azokat kellett kiválogatni, amelyek megfelelőek voltak a törvénytűben való elhelyezésre.

Amennyiben a *Cod. Theodosianus* 1, 1, 5 és a *Deo Auctore* 4. §-nak rendelkezését alaposan megvizsgáljuk, mind a két rendelkezés többes számot említ. Véleményem szerint egy egységes művet akartak létrehozni, de ezt több „előgyűjtemény” -nek kellett megelőznie, amiben az egyes jogterületek, jogintézmények el vannak különítve, ahhoz, hogy később megfelelő sorrendben és didaktikailag legyen megszerkesztve a végső munka.

Elképzelhető továbbá, hogy Iustinianus arra gondolt, hogy azokat a könyveit gyűjtsék össze, amelyek egyrészt a régi jogtudományt tartalmazzák, másrészt olyan összeállításoknak kellett lenniük, amelyek már átestek előszűrésen. Ez azért is fontos, mert egyébként a *lex citationis*-t nem említik a bevezető rendeletek, tehát nem szűrik meg látszólag a jogtudósok munkáit a II. Theodosius-féle szűrőn át.¹¹¹ Ha viszont feltételezhető, hogy léteztek a *Praedigesták* erre valójában nincs is szükség. Ezt az elképzelésemet az támasztja alá, hogy az az utasítás miszerint a „régijogtudományának a könyveit gyűjtsék össze és dolgozzák át”, itt arra utal, hogy az egyes, már gyűjteményes joganyagot dolgozzák össze úgy, hogy egy egységes törvénykönyv keletkezzen. Szintén erre utal az az utasítás is, hogy „önmagában mindegyik helyett elegendő” fordulat is a rendelet szövegében, amely egyébként meglepően hasonló ahhoz, amit a *CTh* 1, 1, 5-ben olvashattunk. Ez alátámasztja azt a Peters féle feltételezést, hogy voltak korábbi kompilációk, amik egyszerre léteztek és ezekből szerettek volna egy egységes egészet alkotni.¹¹² Az a tény, hogy II. Theodosius császár már elrendelt egy munkát, de végül az nem került hivatalos kihirdetésre és nem lett belőle törvénykönyv még önmagában nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy részek ne készültek volna el belőle. Talán a bevezető rendelet szövegének megalkotója ekként is akart tisztelni a II. Theodosius által elkezdett munkának.¹¹³

¹¹¹ Ha megtekintjük, hogy kik dolgoztak a munkán láthatjuk, hogy voltak gyakorló jogászok és professzorok, ami azt az összefüggést erősíti, hogy a *Digesta* hatálybaléptetésére, miért csak 14 napot hagytak. Véleményem szerint a gyakorló jogászok egyik feladata az lehetett, hogy felmérjék, hogy a korábbi összeállításokat hol és mennyiben kell frissíteni, a készülő *Digestához* képest, tehát hol vannak eltérések, mert így el lehetett kerülni azt a rendszertani problémát, hogy szétartó lesz a joggyakorlat. Így érthető, hogy miért voltak többségben a professzorokhoz képest, valamint annak ténye, hogy ügyvédek és bírók is helyet kaptak a bizottságban. Alapvetően a *Praedigestát* nem egy egységes szerkezetbe foglalt műnek gondolom, hanem egy több műből álló jogalkotási folyamatot látok benne.

¹¹² H. Peters 1913, 350. A *Digestát* tulajdonképpen egy fejlődési szakasz csúcspontjának tekinti, hiszen a gyűjteményes munkák már egy *corpus iuris*-t alkottak. Ugyanez a gondolat Petersnél is megjelent, aki fejlődésről beszélt. Azon az állásponton vagyok továbbra is, hogy itt nem fejlődésről van szó, hanem jogalkotási folyamatról. A *Digesta* összeállítása a mai kodifikációhoz hasonló és nem véletlenül, ugyanis a római jogászok itt fektetik le a kodifikálás alapjait.

¹¹³ Nemes /dissz. / kézirat, 12-14. Ehelyütt szeretnék hivatkozni arra, hogy valamennyi rendelet fordítása ebből a munkából származik.

A korai német szakirodalomban Ehrenzweig és Peters elvi tételi kimutatták, hogy voltak korábbi kompilációk. A források újra értelmezése pedig azt is megmutatja, hogy erre a latin szövegek is tartalmaznak világos utalásokat. A *const. Deo auctore* azon utalása, miszerint *ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat* („azokból azt gyűjtsétek ki, amely önmagában mindegyik helyett elegendő”) valamint az V. századi rendeletek, így a *CTh* 1, 1, 5 és a *lex citationis* szűrő funkciójának beépítése, mind felveti a több *Praedigesta* gondolatát. Ugyanakkor természetesen nem szabad elfejteni, hogy csupán hipotézisként dolgozhatunk a kérdéssel, mivel, hogy valaha előkerül-e perdöntő bizonyíték, amely bármelyik hipotézist valódi elméletté erősíti, jelenleg még csak remélhetjük.

Összességében tehát a magam részéről addig is arra a megállapításra jutottam, hogy a *Praedigesta* nem egy egységes szerkezetbe foglalt mű, hanem egy jogalkotási folyamat, ami végül a *Digestában* öltött testet, így mindennek alapján úgy gondolom, hogy a *Praedigesta* egy térben és időben folyamatosan változó joganyagot jelenthetett.

4. Összegzés

A iustinianusi *Digesta* a római jogtudomány legékesebb darabja, amelynek keletkezését számtalan rejtély övezi. Dolgozatomban bemutattam azokat a lényeges kérdéseket, amelyeknek ismerete elengedhetetlen a *Digesta* létrejöttének megismerése kapcsán.

A romanisztikai szakirodalomban kialakult nézetek mind egy egységes szerkezetű *Praedigestában* gondolkodtak, amikor feltételezték a *Digesta* előtt előzményt, amelynek a létezését különböző eszközökkel támasztották alá. Kicsit több mint 200 évvel ezelőtt Bluhme munkája indította el ezt a szakirodalmi vitát, amely továbbra is befejezetlen marad.

A korai német szakirodalom általi felfedezések, olyan jogtudományi munkákat vizsgálnak, amelyet a későbbi nézetek figyelmen kívül hagytak vagy nem szenteltek elegendő figyelmet a feldolgozásukra. Ehrenzweig és Peters kutatásai nagyon lényegesek, mivel jóllehet az általuk feltárt ókori források lehet, hogy örökre elvesztek, de a tartalmuk nem, hiszen a *Digestában* felismerhetőek maradtak idézetek, szakvélemények formájában.

A *Praedigesta* meglétét feltételező nézetek által vizsgált primér források, különösen a *Cth.* 1, 1, 5 és a *const. Deo Auctore* 4.§, továbbá a *lex citationis* rendelkezéseinek együttes értelmezése és újraértelmezése rendelkezik létjogosultsággal, mivel ennek alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a *Praedigesta* nem egy egységes szerkezetű mű lehetett, hanem egy hosszú jogfejlődés során keletkezett jogtudományi munkák összességét jelenti. A korai német szakirodalom két neves képviselője pedig pont ezeknek a jogtudományi munkáknak a nyomát fedezte fel.

A római jogfejlődés II. Theodosius császár korára elért egy olyan fejlettségi szintet, amelynek szüksége volt egy átfogó és rendszerezett joganyagra, amely biztosítja a társadalom koherenciáját és stabil alapot nyújt a birodalom működésének. Iustinianus császár és II. Theodosius császárok voltak azok, akik felismerték a rendszerezett joganyag fontosságát, továbbá ennek a jogtudományi munkák rendszerezését is, és az addig inkább a jogtudósok, egyetemi oktatók és jogi munkát végző szakemberek által készített magángyűjteményeken túllépve ezt állami szintre emelték, amivel megteremtették a kontinentális európai jogi kodifikáció gondolatának alapjait és jogrendszerének felépítését.

Gondolataimat összefoglalva, úgy gondolom, hogy a mai jogászok számára is elengedhetetlen a római jog ismerete, jóllehet az életviszonyok egy része mára bonyolultabbá tette a jogi szabályozást a római korhoz képest, mégis e két neves császár által létrehozott

törvényművek és az azokban lefektetett alapvető tételek jelentik a kontinentális Európa jogrendszerének működési mechanizmusát és a modern jogi dogmatika alapját.

Felhasznált Irodalom

- Adamik B.: *Nyelvpolitika a Római Birodalomban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 62, Budapest 2006
- H. Ankum: *La 'codification' de Justinien était-elle une véritable codification?* in: *Liber amicorum John Gilissen*, Antwerpen 1983, 9–17.
- F. Bluhme: *Die Ordnung der Fragmente in den Pandektentiteln. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Pandekten*, in: *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* Bd. 4 (1818/20) 257–472.
- Boóc Á.: “*Omnem Romanam sanctionem in uno volumine colligere.*” A iustinianusi kodifikáció menete és értékelése, in: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* 38/39 (2001/2002) 223–237.
- Diószdi Gy.: *Das Gespenst der Prädigesten*, in: *Labeo* 17 (1971) 185–192.
- J. A. Evans: *The Emperor Justinian And The Byzantine Empire*, in: S. W. Bauer (ed.): *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*, New York 2007, 1–24.
- R. Ehrenzweig, ‘*Die Compilation der Digesten Justinians*’ in: *Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart* 28 (1901) 313–340.
- Földi A. — Hamza G.: *Római jog története és intézményei*, Budapest 2022²⁶
- A. Guarino: *La Compilazione Dei Digesta Iustiniani*, in: *ANA* 79 (1968) 417–453.
- J. Harries: *Men without women: Theodosius’ consistory and the business of government*, in: Chr. Kelly (ed.): *Theodosius II. Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity*, Cambridge 2013, 67–89.
- OCD = S. Hornblower — A. Spawforth (eds.): *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 2012⁴
- H. Krüger: *Römische Juristen und ihre Werke*, in: *Studi Bonfante* 2 (1930) 302–337.
- P. Krüger: *Über Mommsens Ausgabe des Codex Theodosianus*, in: *ZSSR* 26 (1905) 316–331.
- Hegyi W. Gy. — Németh Gy.: *Görög-Római történelem*, Budapest 2011
- F. Hofmann: *Die Compilation der Digesten Justinians*, Wien 1900
- T. Honoré: *Tribonian*, London 1978
- A. M. Honoré: *Textual chains in the Digest*, in: *ZSSR* 80 (1963) 362 – 378. A. M. Honoré: *The background to Justinian’s codification*, in: *Tulane Law Review* 48 (1973/1974) 859–893.
- R. Knütel: *Christliche Zachlensymbolik im Digestenplan*, in: *ZSSR* 113 (1996) 422–430.
- M. Kaser: *Römische Rechtsgeschichte*, Göttingen 1967

- M. Kaser: *Das Römische Privatrecht II. Die Nachklassischen Entwicklungen*, München 1975²
- M. Maas: *Roman Question, Byzantine Answers*, in: M. Maas (ed.): *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge 2006, 183–207.
- D. Nörr: *Zu den geistigen und sozialen Grundlagen der spätantiken Kodifikationsbewegung. (Anon. de rebus bellicis XXI)*, in ZSSR 80 (1963) 109–140.
- H. Peters: *Die oströmischen Digestenkommentare und die Entstehung der Digesten* (1913), reprinted in *Labeo* 16 (1970) 214, 335;
- D. Pugsley: *On Pre-Digests*, in: *Fundamina: A Journal of Legal History* 12/1 (2006) 193–202.
- D. Pugsley: *Justinian, Bluhme and the Numbers Game or how Precise is Bluhme's Massentheorie?* in: *Fundamina: A Journal of Legal History* 11/2 (2005) 63–77.
- D. Pugsley: *Editing Justinian's Digest*, in: *Fundamina: A Journal of Legal History* 8 (2002) 174–182.
- D. Pugsley: *On compiling Justinian's Digest (6): Twin texts and working methods*, in: *OIR* 3 (1997) 40–57.
- D. Pugsley: *On Compiling Justinian's Digest (5): The Constitution ad senatum of 22 July 530*, in: *RIDA* 42 (1995) 289–329.
- D. Pugsley: *On Compiling Justinian's Digest: The Victory Riots and the Appendix Mass* in: *Oxford Journal of Legal Studies* 11 (1991) 325–339.
- F. Von Liszt — W. Kaskel: *Enzyklopädie der Rechts und Staatswissenschaft*, Berlin 1949
- F. Schulz: *History of Roman legal science*, Oxford 1946
- F. Schulz: *Principles of Roman Law*, Oxford 1936
- U. Babusiaux — Chr. Baldus — W. Ernst — Fr. S. Meissel — J. Platschek — T. Rübner: *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Tübingen 2023
- Nemes Sz.: *A iustinianusi kodifikáció bevezető rendeleteinek nyelvi és stilisztikai kérdései /dissz. kézirat/*
- Nemes Sz.: *A jogi oktatás reformja Iustinianus Omnem kezdetű rendelete fényében*, in: *Jogi Tanulmányok* 1 (2018) 272–283.
- Nemes Sz.: *Et quasi proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare*, in: *Antik tanulmányok* 61/2 (2017) 183–207.
- Pólay E.: *A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció*, Budapest 1988
- P. Stein: *A római jog Európa történetében*, Budapest 2005
- Siklósi I.: *Római magánjog I-II.*, Budapest 2021
- H. J. Scheltema: *L'enseignement du droit des antécédents*, Leiden 1970
- W. Waldstein: *Tribonianus /rec./* in: ZSSR 97 (1980) 169–204.

F. Wieacker: *Römische Rechtsgeschichte: Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur*, München 1988

E. Volterra: *Giustiniano I e le Scuole di diritto*, in: *Gregorianum* 48/1 (1967) 77–99.